

ГЛОБАЛЬНА ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНА КРИЗА ТА ШЛЯХИ ЇЇ МІНІМІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ

Анотація. Досліджуються причини глобальної фінансово-економічної кризи і специфічні особливості в Україні та системні методи мінімізації її наслідків.

Ключові слова: глобальна фінансово-економічна криза, специфічні особливості, системні методи, інституціональна структура управління антикризовими заходами.

Постановка проблеми. У вересні поточного року виповнився рік банкрутству Lehman Brothers, яке стало своєрідним початком глобальної фінансової кризи. Симптоми кризового явища спостерігалися ще задовго до банкрутства четвертої за розмірами фінансової установи США, але саме 15 вересня 2008 р. криза зі шпальт економічних часописів зробила крок у повсякденне життя пересічних громадян.

Больовий шок, що його світова криза викликала в Україні – падіння ділової активності, падіння зарплати, зростання цін, знецінення гривні, врізані допомоги, поширення безробіття, наочно довів, наскільки примарними були сподівання на «убезпеченість» вітчизняних процесів від загальносвітових.

Не вдаючись до аналізу всіх причин фінансово-економічної кризи, обставин уходження країни в кризовий стан та ступінь впливу кризи на національну економіку, зупинимося лише на деяких.

Безперечно, однією з перших причин розгортання кризи в Україні стала значна орієнтованість національної економіки на експорт низькотехнологічної продукції. За підсумками першого державного статистичного спостереження наявного потенціалу українських підприємств щодо виробництва технологічної продукції, проведеного в I кварталі поточного року за формою 1-технологія, наявна тенденція зменшення питомої ваги експорту високотехнологічної продукції в загальному обсязі експорту з 4,3 % у 2003 р. до 1,87 % у 2008 р. (обстежувалося 7939 підприємств). При цьому передові промислові технології використовують тільки 10 % підприємств.

В останньому докризовому 2007 р. у металургійному виробництві частка експорту досягла 41,7, у хімічному – 11,2, у машинобудуванні – 17 %. Унаслідок такої високої залежності від експорту рецесія у світовій економіці негативно вплинула на динаміку експортного виробництва, а далі – на галузі, що безпосередньо та опосередковано залежать від експорту: добувну промисловість, транспорт, гуртову торгівлю.

На падіння виробництва в металургії не могла не вплинути динаміка цін на світових ринках: якщо за перше півріччя 2008 р. ціни на чорні метали у світі зросли на 81 %, то в грудні до липня того ж року вони впали на 51,3 % [6].

Тож ураховуючи надзвичайно високу залежність української економіки від зовнішніх ринків (обсяг експорту становить 50 % ВВП) і відсутність ефективних заходів економічної політики, спрямованих на стимулювання внутрішнього попиту, очевидно, що динаміка національних економічних показників у короткостроковому періоді буде практично повністю визначатися глобальними трендами.

Останні пожвавлення національної економіки скоріше є віддзеркаленням не успіхів антикризових заходів влади, а лише глибини попереднього обвалу та поліпшення стану світових сировинних ринків. Попри уповільнення економічного

падіння в Україні останнім часом, загальний стан економіки залишається непростим. Уряд не розробив скоординованої єдиної стратегії з подолання кризи, не виділив достатньо коштів для підтримки вітчизняної економіки. Зростання кредитування було зупинено надто різко, а використання коштів, виділених на підтримку ліквідності, не контролювалося певним чином.

Про початок економічного відродження можуть свідчити лише системні показники. Окремі економічні показники дійсно позитивні. Проте мало для кого з незаангажованих економістів-аналітиків є «відкриттям», наприклад, зниження в літні місяці інфляції, що викликане факторами сезонності. Зважаючи ж на 20,3 % падіння ВВП, 30 % падіння промисловості та 43,3 % інвестицій про якість економічне відновлення нині говорити ще зарано.

Маємо уникнути повторення ситуації 1991 р., коли Україна йшла до дна спаду чотири роки. У найбільш драматичному для нас 1994 р. падіння ВВП становило 22,9 %. І лише протягом наступних п'яти років економіка вийшла на зростання.

Два основні драйвери високого зростання ВВП у попередні роки – високі світові ціни на сталь і широкий доступ до дешевих іноземних кредитів – у найближчі роки будуть недоступні для нашої країни. У світі та й в Україні ще немає економічної стабілізації. На нашу думку, стабілізація – це коли реальний сектор економіки протягом декількох кварталів, а не 2-3 місяців, упевнено нарощуватиме виробничі обсяги. Причому нарощування обсягів відбуватиметься не тільки в традиційних видах діяльності. Як тільки з'явиться така тенденція, можна буде говорити про стабільний економічний розвиток.

Аналіз останніх публікацій. Наразі вже багато написано, як долати фінансово-економічну кризу, а також про її специфічні особливості в Україні. Зокрема, в працях О. Барановського, А. Гальчинського, В. Геєця, Ж. Довгань, О. Кириченка, А. Ковальчука, Е. Короткова, Є. Науменкові, В. Новицького, О. Пасхавера, Т. Смовженко багато уваги приділено методам подолання кризових явищ. Ідеться про співвідношення державних, ринкових і адміністративних методів та їхню оптимальну структуру. Віддаючи належне результатам наукового пошуку вчених, потрібно визнати, що проблема системного оцінювання цього економічного явища залишається поки що відкритою.

Мета статті – дослідження системного теоретико-методологічного підходу пошуку шляхів протистояння та виходу вітчизняної економіки з глобальної кризи, оскільки саме такий підхід спроможний цьому посприяти.

Виклад основного матеріалу. Нинішня глобальна фінансово-економічна криза є системним проявом нагромаджених негативних явищ у фінансовій інфраструктурі країн із розвиненою ринковою економікою. Причина її – надмірна лібералізація фінансових механізмів, що сприяли фіктивно-спекулятивному використанню «доступних» грошей та широкому застосуванню грошових замінників, так званих похідних фінансових інструментів.

Ціна акцій, а не виробництво як таке, стала основним критерієм результативності економічної діяльності. Якщо в 1983 р. сукупний денний обсяг фінансових операцій на міжнародних ринках складав 2,3 млрд доларів, то у 2001 р. цей обсяг зріс до 130 млрд доларів [14].

Оборот гігантських обсягів реальних грошей в ірраціональних механізмах, що не мали під собою ніякої матеріальної основи, врешті-решт не міг не спровокувати фінансову кризу.

Кризу провокували й безпрецедентні масштаби псевдоліквідних похідних інструментів. На найбільших фондових ринках Нью-Йорка та Лондона нагромадилося 1,5 квадрильона доларів деривативів та інших структурованих продуктів, які

перебувають в обігу на світовому фондовому ринку і більшість яких емітовано в США та номіновано в американській валюті. До речі, й активи ці купувалися за запозичені (від 50 до 90 %) кошти [2].

Оскільки таке не мало продовжуватися тривалий час – настав період «стерилізації» фіктивно-спекулятивного капіталу. Ризики, перекладені на світову економіку, зрештою примусили її й платити: в економіці ніщо не народжується з нічого і не зникає безслідно. В цьому філософія ключової суті і позитивне розуміння фінансової кризи. При цьому не слід забувати й те, що фінансова криза – необхідна передумова мобілізації всього потенціалу на пошук необхідних рішень.

Сподівання на те, що вітчизняні банківські та фінансові сектори мало структуровано вмонтовані у світогосподарську систему, і це допоможе Україні уникнути планетарного фінансового смерчу, виявилися марними. Восени 2008 р. розпочався, як уже зазначалося, справжній обвал вітчизняного промислового виробництва. Суттєво впав попит на традиційні українські експорти – металургійну та хімічну продукцію. Перелік «об'єктивних» причин української кризи цим фактором та ще скороченням експортних надходжень і прибутків металургійних олігархів фактично і закінчується.

Витоками фінансової кризи в Україні були недостатньо обґрунтовані засади грошово-кредитної політики протягом останніх років. Підтвердженням цьому стала хвилеподібна курсова політика: невиправдана ревальвація (2007 р.) або обвальна девальвація гривні цього року. Під гаслом боротьби з інфляцією була суттєво «стиснута» грошова пропозиція, що, у свою чергу, зробило примарною перспективу для грошової пропозиції. Грошова база в січні-вересні зменшилася на 1,6 % проти її зростання на 20,4 % рік тому в цей період [11]. Зниженню «напруги» на валютному ринку дещо посприяло запровадження НБУ з лютого цього року практики проведення цільових валютних аукціонів для задоволення потреб клієнтів банків – фізичних осіб, обумовлених необхідністю погашення кредитів, отриманих в іноземній валюті. У першому півріччі на таких аукціонах було продано іноземної валюти на суму 645 млн доларів [16].

Намагання збільшити валютні надходження будь-якою ціною, в тому числі й за рахунок підтримки низького курсу долара, дало негативні наслідки. Країна «потонула» в небезпечних і дешевих надходженнях валюти з-за кордону. Як тільки з настанням кризи вони припинилися, з'ясувалося, що надійного підґрунтя для нормального економічного розвитку немає. Криза збільшила доларизацію української економіки. З вересня 2008 р. до вересня 2009 р. її рівень зріс на 9 % і становить 32,4 %. Якщо розглядати депозитні вклади населення, то 50 % з них – у «баксах». Для порівняння слід зазначити, що наявний ринок валюти в США не перевищує 5, а в Польщі – 13 %.

До чинників переростання фінансової кризи в економічну слід віднести й психологічну неготовність менеджменту підприємств та господарюючих суб'єктів приватного сектора працювати в екстремальних умовах.

Розпочалося масове скорочення найманих працівників, затримки, а то й просто невивплати заробітної плати, оголошення про передбанкрутний стан.

Від професійності та рівня макроекономічного мислення, як і від моральності керівників, що відповідають за цю сферу регуляторної діяльності влади, в значній мірі залежить протидія фінансово-економічній кризі, піковий злет загроз якої може загрожувати економічній безпеці країни.

Наразі цілком очевидний той факт, що аж ніяк не слід було у 2004 р. відкривати «шлюзи» валютного кредитування населення. Цим було порушено статус національної валюти. Адже саме вона є єдиним розрахунковим і платіжним засобом в країні і ніяка інша.

Важко уявити, щоб у будь-якій цивілізованій країні іноземна валюта виконувала функцію засобу платежу (80 % внутрішніх бізнесових угод у нас ґрунтуються на доларових розрахунках: про це свідчить злет цін на пально-мастильні матеріали, побутову техніку, ліки та ін.), а також функцію засобу нагромадження та засобу кредитування.

За непродумане рішення про використання долара і євро на внутрішньому ринку країна платить непомірну ціну.

Негативним чинником «роздмухування» фінансової кризи є й відмова від використання національних грошових ресурсів для розв'язання найгостріших загальнодержавних проблем. Це стало можливим, коли задля отримання від МВФ кредиту «стендбай» було прийнято Закон України «Про реструктуризацію боргових зобов'язань Кабінету Міністрів перед Національним банком України». Закон заклав пряму залежність уряду від НБУ в питанні отримання грошових ресурсів лише у формі внутрішнього державного боргу. Саме на усунення цієї норми спрямовано зміни до Закону України «Про Державний бюджет України на 2009 рік», яким парламент зобов'язав НБУ внести в бюджет у цьому році не менше 9,8 млрд грн. Їх пропонується направити на забезпечення підготовки проведення Євро-2012 в Україні. Гроші підуть також на будівництво, реконструкцію, розвиток і утримання мережі автомобільних доріг, у тому числі будівництво та реконструкцію мостів державної та комунальної власності, а також будівництво метрополітенів у Дніпропетровську, Донецьку, Києві та Харкові.

За умов дефіциту приватних інвестицій у підготовку до чемпіонату уряду слід було обирати: позичати ще чи фінансувати ці заходи за рахунок НБУ, тобто емісії.

Ураховуючи, що ці гроші будуть «довгими» та йтимуть на інфраструктурні об'єкти, вплив емісії на курс гривні й темпи інфляції буде мінімальним. Адже в масштабах нашої економіки 10 млрд грн, коли готівки в обігу 150 млрд грн, – це помірна сума. В умовах нинішньої жорстокої фінансової кризи доцільно було б законодавчо повернутися до практики розумного фінансового бюджетного дефіциту за рахунок емісії НБУ. Це було б правильною альтернативою зовнішнім запозиченням, за які не потрібно сплачувати відчутні відсотки.

Україна гострою залишається проблема оздоровлення валютно-обмінного (курсного) ринку. Здається, що цілісної концепції валютного регулювання в нас взагалі не існує. Мова йде про концепцію, узгоджену зі стратегією та тактикою заходів зовнішньоторговельної та інвестиційної політики уряду, яка, власне, і повинна підкріплюватися заходами валютного регулювання. У нас валютне регулювання існує саме по собі, що постійно відчувають на своїх гаманцях, на жаль, не менше окремі громадяни, а й великі корпорації.

Тому очікування змін обмінного курсу залишаються досить песимістичними. Відновлення валютних каруселей експерти називають цілком передбачуваним явищем. Дедалі частіше звучать голоси про неминучість різкої девальвації гривні, при якій невизначеність курсу – одна з головних причин істотної передевальвації.

Частка спекулятивної складової, на думку експертів, в наявному курсі долара складає 20-25 %. Це ціна, яку суспільство платить за відсутність офіційного довгострокового курсового прогнозу. Крім того, неприпустимо розв'язувати всі проблеми економіки й платіжного балансу країни тільки за рахунок обвального знецінення гривні, тобто за рахунок такого ж різного знецінення вартості робочої сили. Адже це один із чинників формування стійкого попиту всередині країни. Підґрунтя відновлення української економіки має скласти цілеспрямована розбудова внутрішнього попиту, який зміг би, принаймні частково, замінити втрату частини

зовнішніх ринків, а головне – сприяти поступовим змінам структури економіки, які б зменшували її залежність від зовнішніх ринків.

Для розв'язання цієї проблеми необхідно впровадити цілий комплекс ринкових механізмів і регуляторних заходів. Проблеми дефіциту торгового балансу та фінансового рахунку платіжного балансу необхідно розв'язувати низкою додаткових заходів. Зокрема, обмеженням кредитів та придбання споживчих імпортованих товарів, обмеженням бюджетного дефіциту, повернення кредитного рейтингу України на рівень В+ шляхом переходу та стабілізації курсу гривні на економічно обґрунтованому рівні девальвації 19-23 %, на відміну від нинішніх 65 %.

До того ж, і динаміка платіжного балансу, і прогнозні показники до кінця року свідчать про те, що масштабне коригування рівня обмінного курсу внаслідок різкого погіршення умов торгівлі і припинення припливу капіталу вже завершилося.

Реальний курс національної валюти відносно долара нині повинен становити 6,8–6,9 грн, якби не негаразди в банківському секторі, що проходять під виглядом рекапіталізації. А економічно ж обґрунтованим курсом на 2009-2010 рр. може бути 5,7–5,99 грн за долар. Завдяки цьому курсу вдалося б стабілізувати обсяг золотовалютного резерву НБУ на рівні 24 млрд доларів. Це істотно здешевило б на внутрішньому ринку ціну газу та пального.

Але найважливішим було б те, що при рівні девальвації 19-23 % позичальники могли б вчасно і в певному обсязі повертати кредити, а тримати депозити в банках знову стало б вигідно. У банків з'явилися б гроші для кредитування підприємств-експортерів з метою закупівлі ними нового високоефективного промислового устаткування. Металургія виходить з кризи, як зазначалось вище, тільки коли з'явиться додатковий попит на зовнішніх ринках (на наявний попит уже вкладено довгострокові договори), тож пониженням курсу гривні цю ситуацію змінити не можна.

Теперішня ж курсова політика та масове рефінансування банків веде до фактичного переведення більшої частини боргів комерційних банків та інших приватних корпорацій у державний борг.

Орієнтири курсової та монетарної політики мають відповідати проактивній моделі антикризової політики, яка не гальмує, а навпаки, заохочує економічну активність. Курсова політика має передбачати відсутність надмірних коливань реального ефективного обмінного курсу гривні, який, як відомо, враховує інфляційні процеси в Україні й у її основних торговельних партнерів. Це припускатиме певну девальвацію гривні, що послабить навантаження на валютні резерви. При цьому активна курсова політика НБУ має, крім інтервенцій, також включати посилення регуляцій валютного ринку для стримування надмірних курсових коливань, спекулятивного попиту на валюту та максимального послаблення впливу з боку нееластичного попиту (придбання валюти компаніями для сплати валютних заборгованостей та фізичними особами для сплати за валютними кредитами).

Декілька міркувань з приводу дискусії в експертному середовищі відносно дефіциту бюджету на тлі фінансово-економічної кризи. Досвід багатьох країн засвідчує, що для економік зі складними соціально-економічними та еколого-техногенними проблемами дефіцит бюджету небажане явище, але абсолютно необхідне. Навіть за сприятливих умов країни з розвиненою ринковою економікою постійно використовували такий фінансовий інструмент, як дефіцит бюджету, – від 20 до 40 %. Ті з політиків та економістів, хто відстоює бездефіцитну бюджетну політику за нинішніх вітчизняних реалій, фактично сприяють паралізації найменшої можливості для підтримки національної економіки, Діючи в такий спосіб, вони тим часом наділяють при цьому незаслуженими щедротами іноземний спекулятивний капітал.

Ідеологія «бюджетного профіциту» в умовах кризи має суттєві негативні наслідки, ускладнює соціально-економічну ситуацію в країні. Адже така політика призводитиме до заморожування кредитів, а відтак і стримування доходів громадян. Про це свідчить і динаміка частки населення із середньодушовими доходами в місяць, нижче прожиткового мінімуму в Україні, вона скоротилася з 93,9 % у 2000 р. до 57,4 % у 2007-му. Реальна заробітна плата також скоротилася за минулий рік на 11,3 % [14]. Як наслідок криза поглиблюватиметься, а вихід із неї гальмуватиметься.

Для прикладу, уряд США в роки великої депресії розумів одну очевидність: штучним і непомірним зменшенням витрат соціального характеру неможливо покрити дефіцит прибуткової частини бюджету. Не випадково, що й у нинішніх кризових умовах США, Велика Британія. Японія та й Російська Федерація йдуть, за прогнозами МВФ, на дефіцит Державного бюджету відповідно в 13,5, 11,6, 10,3 та 6,8 % до ВВП [4].

Можемо зробити висновок, що дефіцитність бюджету в розумних межах не недолік, а скоріше інструмент розумного господарювання.

Тож з урахуванням усіх обставин у нинішніх умовах, хоч як це не парадоксально, дефіцит бюджету в 5 % ВВП був би доречним і для України. Але за умови, що парламент законодавчо змінить підходи щодо його покриття.

«Гарячою точкою» фінансової кризи в Україні є банківська система. Переорієнтація банків на споживче кредитування призвела до зростання у 2,2 рази частки наданих населенню кредитів з кінця 2004 року до вересня 2008 р., коли вона досягла 36,7 % від загального обсягу кредитів

Несвоєчасна й неефективна диверсифікація банківською системою потоків капіталу в конкурентні види економічної діяльності стала додатковим чинником фінансової кризи. Першу її хвилю банки відчули в сегменті роздрібного кредитування, оскільки через більш ніж 60 % девальвацію обмінного курсу і падіння реальних доходів населення значна частина позичальників виявилася не в змозі обслуговувати валютні кредити. На початок вересня 2008 р. частка кредитів, номінованих в іноземній валюті, становила 51,4 % від їхнього загального обсягу. В умовах дестабілізації ситуації на валютно-кредитному ринку це призвело до зростання обсягів неповернених кредитів, посилення кризи ліквідності, а відтак до суттєвого обмеження кредитування.

Нині основним завданням забезпечення від подальшої ескалації кризи, посилення фінансово-бюджетної дисципліни та мінімізації негативного її впливу на функціонування банківського сектору України є розв'язання проблеми довіри. Як свідчать результати опитування на тему «Стабільність національної валюти», проведеного Інститутом Горшеніна в рамках програми соціологічних досліджень «Пульс кризи» 14-16 вересня 2009 р., 85,7 % українців не вірять банкам, більше половини (55,6 %) вважають, що зараз найвигідніше зберігати заощадження у євро.

Криза довіри, яка розвинулась на тлі негативних тенденцій модернізації сучасного економічного світоустрою та необережними заявами вітчизняних «реформаторів», має кілька складових. Перша – політична криза, яка відбувається на фоні домінування з 2004 р. в урядовій економічній діяльності політики над економікою. Друга – стосується діяльності самих банківських та фінансових установ, де слід виділити два моменти. Перший – стабільність банківської системи, в якій сьогодні й надалі спостерігатиметься відтік депозитних (гривневих та валютних) коштів. Пригальмування масового відтоку депозитів населення та підприємств шляхом запровадження мораторію на дострокове зняття вкладів не ефективний захід. Не зарадить цьому і рішення НБУ разом із парламентом збільшити суму гарантування банківських вкладів як за гривневими, так і за валютними депозитами для населення з 50 до 150 тис. грн.

Вирішення цього питання залежить від виконання своїх функцій національним регулятором, яким виступає Національний банк. Правильний крок у цьому напрямку – створення потужного Фонду гарантування внесків фізичних осіб. Джерелами фінансування фонду є початкові та регулярні збори комерційних банків-учасників, пеня за несвоєчасне або неповне перерахування зборів, внесок держави, позики комерційних банків, міжнародних фінансових інститутів та іноземних банків. У випадку недостатності грошових коштів для виплати відшкодування передбачена можливість унесення спеціальних внесків комерційних банків учасників Фонду, до складу якого включено 179 постійних учасників і 6 тимчасових, за рахунок перерахувань НБУ. Загальна сума коштів на рахунках цього фонду складає більше 3 млрд грн. Це заспокійлива новина для вкладників проблемних банків, кількість яких, за даними НБУ, на жаль, продовжує зростати [15].

Другий момент – це взаємини банків із населенням. Зрозуміло, що фінансові установи видали кредити населенню, й тепер, коли відбулися процеси економічної дестабілізації, вони і їхні клієнти потенційно втрачають, бо повертати кредити стає обтяжливо. Без втрат вийти ніхто не зможе. Але банки завжди можуть організованіше діяти стосовно населення. Якщо ж є спроби зіграти на одному полі за рахунок того, що клієнти менш організовані та юридично не зовсім обізнані, то виникає ситуація, коли банки намагаються перекласти всі свої втрати на позичальників. Тому потрібно знайти механізм уникнення конфліктних ситуацій, який би відродив довіру вкладників до банків.

Важливо, щоб у такій ситуації НБУ та уряд працювали в системі, за якої розвиток економічних подій буде прогнозованим. Якщо ж банки не мають упевненості в прогнозованості ситуації, тоді їх починає лихоманити. Населення це бачить, забирає гроші, намагається конвертувати їх у валюту.

В умовах курсової нестабільності це несе загрозові наслідки, тим паче, коли гривня вже значною мірою використала інфляційний потенціал, закладений у неї в минулі роки. Громадяни не можуть «витягнути на собі» курсові різниці та 60 % збільшення вартості обслуговування кредитів в іноземній валюті за умов спаду виробництва та здешевлення гривні.

Тому необхідним кроком у розв'язанні цієї проблеми буде обмеження можливостей банків для валютних спекуляцій. Адже те, що добре в нормальній ситуації, коли більше спекулянтів, то більша ліквідність ринку та адекватніший ринковий курс, стає очевидною проблемою в умовах, коли ринок розбалансовано недовірою та іншими кризовими явищами. Цього можна досягти через менеджмент механізму нормативу відкритої довгої валютної позиції. Тобто обмежити можливість для банків купувати і продавати валюту за рахунок власних коштів. В нормальних умовах така можливість для банку необхідна, її існування передбачається самою технологією банківського бізнесу. Але коли на ринку виникає тенденція до девальвації, банкіри починають використовувати ліміт відкритої довгої валютної позиції для власних цілей та спекуляцій. Звинувачувати в цьому їх не можна – вони використовують усі існуючі законні можливості для мінімізації курсових втрат і максимізації прибутку. Інша річ, коли це робиться при допомозі «дописування», так званих позабалансових статей, наприклад, як клієнтські форвардні валютні зобов'язання або гарантії. Тут банки можуть додатково маніпулювати своїми валютними позиціями. Масштаб таких операцій може зростати на порядок. Наприклад, у банку власний ліміт відкритої довгої валютної позиції становить 1 млн доларів, то за рахунок позабалансових статей обсяг цих операцій можна збільшити до 10 млн. Тому правомірним буде суттєве скорочення ліміту відкритої довгої валютної позиції безпосередньо банків та очищення їх балансів від «дописувань». Запровадити окремі

нормативи слід відразу ж після початку явних девальваційних тенденцій. Це підвищило б пропозицію валюти на ринку, одночасно обмеживши можливість заробляти на різких коливаннях курсу. Адже банки, в першу чергу, повинні дбати про збереження депозитів як населення, так і підприємств.

Іншим логічним кроком була б заборона формувати валютні резерви під активи в доларах або в якійсь іншій іноземній валюті. В портфелях наших банків валютні кредити мають дуже велику питому вагу – 37,2 %, що перевищує порогове значення межі економічної безпеки на рівні 30 % [7]. Тому, в міру погіршення якості цих портфелів, у банків виникає необхідність додатково нарощувати свої валютні резерви під ці кредити. Тим самим формується досить значний додатковий попит на долар. Ось чому формування резервів виключно в національній валюті (гривні) – запобіжний крок до попередження кризи.

Наразі очевидно, що ринковими методами зупинити відтік грошей із банківських депозитів дуже складно. Тому за таких обставин цілком слушними будуть певні заходи НБУ адміністративного характеру в додаток до вже запроваджених. До них слід віднести заборону дочірнім банкам та іншим приватним банкам, які працюють на території країни, виводити на валютний ринок кошти, надані через механізм рефінансування, з наступною конвертацією та виводом із країни. Філософія такого принципу має бути такою: якщо до кризи всі разом заробляли кошти – всі разом повинні рятувати банківську систему.

У нинішніх умовах дії НБУ повинні бути спрямовані на якнайповніше забезпечення обороту грошей. Якщо для цього потрібно вжити «каральних» заходів, то НБУ не повинен на когось чи щось дивитися, а просто застосовувати їх та контролювати їхнє виконання.

Досвід 18 років ринкової перебудови в Україні показав, що просте запозичення теоретичних досягнень та організаційних рішень від тих країн, де ринкова економіка ефективно працює століттями, ще не гарантує успіху. Кожна країна має унікальне поєднання притаманних їй факторів, які є основою її економічного життя, і далеко не завжди до цих конкретних умов можна прикласти готові рецепти.

Нині слід визнати очевидне: банківська система вже не в змозі подолати кризу, необхідне втручання держави як регулятора фінансових відносин. Однак нам слід обережно ставитися до тенденцій економіки, посилення державою регулюючої функції, яка намітилася нині на Заході. У нас принципово інша ситуація. За існуючої на Заході фундаментальності ринку обмеження чи навіть демонтаж якихось його окремих частин може виявитися як тимчасовий, суто оперативний захід – виправданим. У нас же не надмірність, а недостатність ринку. Особлива вразливість української економіки пояснюється значною незавершеністю ринкових реформ, які фактично зупинилися з початку 2000 р. А період після 2004 р. свідчить про фактичний демонтаж ринкових відносин. У цій ситуації заходи з одержавлення надзвичайно небезпечні.

Важко зрозуміти, що робитиме влада з націоналізованими банками. Це лише новий цикл корупції, бюрократизації та чиновницького свавілля. Цього допускати в жодному разі не можна. Хто тоді обслуговуватиме і надаватиме банківські послуги в Україні? Тому в держави завжди повинна бути гарантована частина банківського ринку. Кризи були і будуть, і застрахувати від них – обов'язок держави.

Щоб спрогнозувати шляхи виходу з кризи, слід пригадати, як ми туди потрапили, як розвивалися банки. Благо, банківська система країни ще молода, і цей історичний екскурс буде невеликим.

Після припинення діяльності Ощадбанку СРСР довіра громадян до державних банків упала. Симпатії вкладників повернулися в бік комерційних банків. За нинішніх умов цілком реалістичним виглядає варіант, коли, розчарувавшись у комерційних

банках, населення віддасть перевагу зберіганню своїх депозитів у держбанках. Для цього достатньо підстав.

Ситуація, яка була в 90-х рр. минулого століття і яку маємо сьогодні, – принципово відмінна. Тоді ставлення до приватного бізнесу було іншим: тогочасна ідеологія та пропаганда переконувала, що за умов дії в приватному секторі ринкової економіки вдасться розв'язати всі проблеми. Але за останні півтора десятка років багато чого змінилося. Серйозні соціологічні опитування, як уже зазначалося вище, показують, що сьогодні в населення дуже багато недовіри не лише до банків, а й до інших приватних інститутів. Багато людей уже не хотіли б працювати в приватного власника через різні причини: заробітна плата, умови праці та ін.

У питаннях про майбутнє банківської системи, захисту інтересів громадян позиція держави має бути жорсткою, виправданою життєвою позицією.

Адже наші банки, як і раніше, непрозорі для клієнта. Він чітко поки не уявляє, що і для чого планує робити банк. А коли не уявляє – не слід чекати від нього довіри і грошей. У нас дотепер, ще з 2006 р., відповідно до законодавства дозволено створювати банки зі статутним капіталом не менше 10 млн євро. Проте навіть такого статутного капіталу в більшості банків сьогодні немає. За даними асоціації – Українських банків, на початок 2009 р. 185 діючих банків:

- статутний капітал до 10 млн євро був у 80 банків;
- статутний капітал від 10 до 20 млн євро відповідно у 26 банків.

Чи можуть бути ці капітали адекватними в період кризи? Як мінімум, планку статутного капіталу для всіх банків треба підняти до 20 млн євро [17]. Розмір статутного капіталу обов'язково має бути адекватним розміру депозитного портфеля вкладників фізичних осіб. Коли активи банківської системи становлять 800 млрд грн, а власних грошей усього 88 млрд грн то не може капітал банків становити лише 10 % від суми залучених депозитів громадян.

Отже, для решти банків має бути тільки два виходи: або наростити відповідний статутний капітал, щоб було чим відповідати перед вкладниками, або через брак коштів злитися з іншими банками, продатися. Третього не дано. Тому уряд і НБУ повинні подбати про те, щоб у банківській системі існувало конкурентне середовище. Конкурентне середовище означає не обов'язково приватні банки. Робота дочірніх банків із іноземним капіталом – це одна система фінансових установ із притаманною лише їм системою підходів, приватні банки – інша система. За таких умов банківська сфера повинна складатися з трьох приблизно рівних груп банків: державні, дочірні з іноземним капіталом та приватні. Тоді кожна з цих груп виконуватиме свої завдання й боротиметься за отримання певної частки банківських послуг у своєму сегменті ринку. А після кризи на фінансовому ринку працюватимуть три приблизно рівні групи банків, різних за формою власності. І нехай вони працюють і конкурують за надання найдешевших найякісніших послуг населенню і підприємствам. У цих умовах державі буде нікуди подітися – вона працюватиме на конкурентному ринку. І її менеджмент або забезпечуватиме ефективну діяльність та прозорість у своїх діях, або держава буде постійно програвати. Тому, тримаючи частину банків у державній власності та беручи до уваги дуже важку ситуацію у європейській фінансовій системі, яка може привести до виведення австрійськими, німецькими, грецькими та італійськими банками з українських дочок усіх капіталів, уряд страхує себе від можливого колапсу банківської системи.

За таких умов державі слід контролювати частину банківського ринку або діяти як бізнесмен: купити дешево частину проблемних банків, стабілізувати їхню діяльність, а коли закінчиться криза – продати на ринку за значно вищою ціною. Державі нині вигідно скуповувати найкращі активи, а не продавати їх у «чужі» руки задешево. Для

цього держава повинна бути ефективним власником і менеджером, використовуючи комплекс антикризових заходів, що найчастіше застосовувався у світовій практиці. До них відносяться: рефінансування; рекапіталізація; збільшення розміру державних гарантій на банківські вклади; короткострокове збільшення бюджетного дефіциту; реалізація масштабних інфраструктурних проектів; запровадження нових програм кредитування; зниження центральними банками облікової ставки; розширення переліку активів, що приймаються центральними банками як застава за кредитами; створення спеціальних фондів; субсидування банкам відсоткових ставок за кредитами, наданими населенню для придбання вітчизняних товарів; податкові пільги для покупців житла і нових автомобілів; розміщення вигідних державних замовлень; застосування механізму державно-приватного партнерства; запровадження сприятливих режимів регулювання і підвищення фінансової дисципліни [1].

Не можна оминати і різне бачення в економіко-експертному середовищі проблеми підтримки проблемних банків шляхом рекапіталізації. Саме через рекапіталізацію банків нашої країни не вдалося вийти на бюджетну підтримку економічної активності. Із закладеної в бюджеті суми вкладів у 44 млрд грн фактичні монетарні ін'єкції становлять лише 9,4 млрд грн. Монетарні агрегати (база і маса) перебувають у від'ємній зоні. Такого ще не було в історії фінансової системи країни [11].

Висновки. Уроки глобальної фінансово-економічної кризи показали, що долати її потрібно системними методами, в основі яких було б наукове підґрунтя, відкинувши популізм. Треба діяти, а життя підтвердить або спростує обраний шлях.

Випробуваний шлях «проб і помилок» в умовах нашої політичної нестабільності найбільш прийнятний, а отже, найефективнішим з точки зору узгодження інтересів усіх учасників процесу. Не забуваючи при цьому, що глобальна криза – необхідна передумова виникнення нових парадигм, пошуку нестабільних рішень.

До речі, розглядаючи антикризові заходи, слід якщо не вивчити, то хоч би не забувати накопичений людством досвід. Історія донесла до нас опис приблизно двох десятків криз – від першої, що мала місце у Флоренції в 1342 р., до великої депресії в США 1929-1932 рр. Зокрема, розвиток постдепресивної економіки США відбувався через модернізацію інституціональної структури державного управління. У нас же єдиної програми, що пропонує реальні шляхи виходу з кризи, не існує, хоча в історії України є досвід планового розвитку.

Очевидно, що системний підхід до подолання кризи й в Україні повинен передбачати формування інституціональної структури управління антикризовими заходами та відповідної законодавчої бази. За аналогією з діючими у світі подібними структурами це може бути національний комітет антикризового управління економікою. Створена структура повинна бути незалежною у своїй діяльності від будь-яких гілок влади. Водночас вона має бути наділена чіткими повноваженнями впливу щодо забезпечення антикризової економічної політики відповідними ресурсами задля формування в країні інноваційно-інвестиційної моделі розвитку економіки. І вже на цій основі дасть змогу суттєво змінити структуру економіки, підвищити її ефективність, що забезпечить подальше розв'язання соціальних проблем.

Завданням національного комітету антикризового управління економікою має стати створення інституціональних органів управління системою антикризових заходів з адекватними механізмами фінансових, правових, організаційного та інформаційного забезпечення з подальшим створенням інноваційно-орієнтованої моделі економіки України, системи її економічної безпеки і, відповідно, формування на цій основі ефективної структури народногосподарського комплексу.

Література

1. Барановський О. І. Антикризисні заходи урядів і центральних банків зарубіжних країн // Вісник НБУ, 2009. – № 4.
2. Василюшин Р. Братство «кінця». Кінець // Дзеркало тижня. – № 44 – 22 листопада 2008 р.
3. Гальчинський А. Нас очікує поетапне перетворення валютної системи, і сьогодні може йтися лише про проміжні рішення // Дзеркало тижня. – № 11. – 28 берез. 2009 р.
4. Гаценко А. Не так страшен кризис, как его малюют. // Комсомольская правда в Украине. – 5 окт. 2009г.
5. Геєць В., Підвисоцький Р. Каталізатором фінансової кризи в Україні була світова криза, але значна частина передумов має внутрішнє походження // Вісник НБУ. – 2009. – № 2.
6. Данилишин Б. Українська економіка: курс на модернізацію // Урядовий кур'єр. – № 186. – 9 жовт. 2009 р.
7. Данилишин Б. Світова фінансова криза – тест для України // Дзеркало тижня. - № 38. – 11 жовт. 2008 р.
8. Дзюблюк О. Проблеми забезпечення ефективного функціонування банківської системи в перехідній економіці // Вісник НБУ. – 2005. – № 3.
9. Довгань Ж. Фінансова стійкість банківських установ у період економічної кризи // Вісник НБУ. – 2009. – № 4.
10. Коротков Э. М. Антикризисное управление. М. : ИНФРА – М., 2005.
11. Литвицький В. Фінансовий ринок: осінні очікування // Урядовий кур'єр. – № 188. – 13 жовт. 2009 р.
12. Науменкові С. В. Проблеми підтримки фінансового сектора в умовах кризи // Вісник НБУ, 2009. – № 6.
13. Смовженко Т. С. Проблеми та перспективи розвитку банківської системи в умовах євро інтеграції України. Організаційний аспект // Вісник НБУ. – 2005. - № 11.
14. Толкачов О. Кінець неоліберального світу // День. – № 181 – 9 жовт. 2009 р.
15. <http://www.bank.gov.ua> – офіційний сайт Національного банку України
16. <http://www.aub.com.ua> – офіційний сайт Асоціації українських банків
17. <http://www.finance.ua> – Український фінансовий Інтернет-портал

Summary. The article deals with the analysis of global crisis causes, it's specific peculiarities in Ukraine and basic impact minimization methods.

Keywords: global economic and financial crisis, specific peculiarities, basic methods, institutional anticrisis management structure.

Стаття надійшла до редакції 16.11.2009